

En plein public!

En plein public! is nummer 10 in de Toer Reeks, een serie van kleine krachtige boeken die het gesprek in de gemeente over allerlei thema's wil stimuleren en verdiepen. De serie staat onder redactie van drs. Annelies Bouwman-Meeuse, voormalig medewerker Protestants Centrum voor Toerusting en Educatie van het Dienstencentrum van de Protestantse Kerk, drs. Hanna van Dorssen, theologe en communicatieadviseur van de Protestantse Kerk en Diaconie Amsterdam en drs. René van der Rijst, predikant te Haarlem-Noord en Spaarndam.

Eerder verschenen:

Bert L. van der Woude (red.), *Wie kan er aarden hier beneden? Over de betekenis van de hemel* (2008)

Mirjam van Veen, *Koppig profeet en werelds geleerde. Een boekje open over Johannes Calvijn* (2009)

Jan L. de Jong, *Voorbij het Woord. Beeldende kunst als bron van Bijbeluitleg* (2009)

Piet van Midden, *Oersoep en oervloed. Bijbels spreken over schepping* (2010)

Hanna van Dorssen (red.), *Wie is God? Een vraag van alle eeuwen* (2010)

Hanna van Dorssen, *Lieve deugd. Zeven deugdelijke Bijbelse figuren* (2012)

Alfred C. Bronswijk, *Geloven op ooghoogte. Iconen, geschiedenis, schoonheid, betekenis* (2012)

René van der Rijst, *Over geloven gesproken. Het geloofsgesprek tussen ouders en volwassen kinderen* (2013)

Nienke van Andel, *Van horen zingen. Wegwijs in het nieuwe Liedboek* (2013)

Nico ter Linden, *Randfiguren. Over Tobit, Judit en de Makkabeeën* (2014)

Nelleke de Jong-van den Berg

En plein public!

Religie en geloven in het publieke domein

*Visie en inspiratie van Marianne van Praag,
Ruard Ganzevoort, Sophie van Bijsterveld,
Ahmed Marcouch, Carola Schouten,
Boris van der Ham, Mechteld Jansen en
Herman Philipse*

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

ISBN 978 90 239 2834 8

NUR 740

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	7
<i>portret</i> Sophie van Bijsterveld	12
1. Welkom in het publieke domein!	14
<i>portret</i> Mechteld Jansen	22
2. 'Zicht'baarheid	24
<i>portret</i> Ruard Ganzevoort	36
3. Geloof en wet	38
<i>portret</i> Boris van der Ham	46
4. Geloof en moraal	48
<i>portret</i> Marianne van Praag	56
5. Grenzen van het leven	58
<i>portret</i> Ahmed Marcouch	64
6. Voor een goede samenleving	66
<i>portret</i> Carola Schouten	78
7. Werkelijk luisteren	80
<i>portret</i> Herman Philipse	92
8. Overgave of zelfbeschikking?	94
Over de auteur	101

Inleiding

Lange tijd was het *not done* om in het openbaar, buiten je geloofsgemeenschap, te spreken over religie in het algemeen en jouw geloof in het bijzonder. Even afgezien van de heilsoldaat met zijn *Strijdkreet* of de Jehova's getuige zo nu en dan aan de deur, die sinds jaar en dag tot het decor van de Nederlandse samenleving behoren. Religie, daar 'praatte je niet over'. Die tijd lijkt voorbij, religie 'mag weer' en is steeds vaker een thema in het publieke debat, wellicht onder invloed van de multiculturele samenleving. Tegelijkertijd is men er huiverig voor, en is er een tegenbeweging die religie naar 'achter de voordeur' wil terugverwijzen, wellicht uit angst voor fundamentalisme en religieus gemotiveerd geweld.

Met dit boekje willen we materiaal aanreiken aan de hand waarvan u kunt nadenken over de plaats die religie en geloven kunnen innemen in het publieke domein en de rol die ze er kunnen spelen, zowel in het algemeen, als ook voor en door u persoonlijk. Vervolgens nodigen we u uit om daarover in gesprek te gaan met anderen – daardoor ondersteund door de woorden van verschillende van de geïnterviewden: ga het gesprek aan, stel je open voor wat anderen je te vertellen hebben over hun inspiratie en motivatie, vertrouw erop dat zij dat ook van jou willen horen.

Kader voor het boekje

Religie en geloven is een van de bronnen die mensen gaande houdt, hen inspireert en motiveert (om maar niet over de zin van

het leven te spreken). Doordat het hun een ethiek biedt en waarden geeft waarop zij hun handelen baseren. Andere bronnen zijn bijvoorbeeld levensbeschouwing, filosofie, ideologie, literatuur en kunst. In het geval van religie en geloven putten mensen die voeding uit hun religieuze praktijken en rituelen. Uit de andere genoemde bronnen kunnen ze bijvoorbeeld op school of universiteit, in musea, in bibliotheken en in theaters putten.

Die inspiratie kan je persoonlijk voeden, maar je ook helpen in de verschillende relaties waarin je staat: in het gezin en de familie waarin je thuis bent, op je werk en in de wijdere kring van de samenleving. Nog meer gefocust: zij kan ook aan de basis van je werk liggen, werk dat erin bestaat bij te dragen aan de samenleving.

Over de vertaalslag die altijd nodig is om waarden om te zetten in handelen kun je met anderen spreken. Anderen kunnen je er vragen over stellen, je kunt zelf de behoefte hebben erover met anderen uit te wisselen. De dialoog kan gaan over de inspiratie zelf, maar ook over de manier waarop zij je inspireert bij de vormgeving van de samenleving – dan wordt het vaak een debat, in de Tweede Kamer, in kranten, op internet, aan universiteiten, bij lezingen in debat- en bezinningscentra, in kranten en opiniebladen, kortom, in het publieke domein, *en plein public!*

Invulling van het boekje

Religie en geloven hebben dus een plaats in het publieke domein. In hoofdstuk 1 schetsen we dat domein (en de principes waardoor het 'beregeld' wordt). In hoofdstuk 2 hoe ze er zichtbaar (hoorbaar, merkbaar) zijn. Dan komen in hoofdstuk 3, 4 en 5 concrete kwesties aan de orde waarover recent debat gevoerd werd: de weigerambtenaar, de homolera(a)r(es) op een bijzondere school en de medisch-ethische dilemma's rond de grenzen van het leven.

De laatste drie hoofdstukken zijn beschouwender en in zekere zin ook persoonlijker. Hoofdstuk 6 gaat over de manier waarop levensovertuiging mensen inspireert, zowel persoonlijk, als in hun werk. De geïnterviewden gaan ook in op de

vertaalslag die zij maken van waarden naar handelen. In hoofdstuk 7 benadrukken zij allemaal het belang dat een onbevooroordeelde dialoog heeft voor onze plurale samenleving. In het laatste hoofdstuk zullen de geïnterviewden de trefwoorden die we kozen voor de religieuze en de niet-religieuze houding in het publieke domein – overgave en autonomie – op een interessante manier nuanceren: religieus leven betekent niet dat je niet meer zelf nadenkt, en niet-religieus leven betekent evenmin dat je alles zelf bepaalt.

Interviews

De redactie wilde het thema van dit boekje vanuit verschillende invalshoeken belichten en heeft daarom mannen en vrouwen met verschillende levensovertuigingen uitgenodigd voor een gesprek op basis van een verzameling vragen. Het gekozen achttal vertegenwoordigt christendom, jodendom en islam, en humanisme en atheïsme. Verder zijn ze gekozen om hun positie in het publieke domein of hun visie op plaats en rol van religie en levensovertuiging in dat publieke domein – of om beide redenen. Tot slot hebben we ernaar gestreefd recht te doen aan het spectrum van behoudend naar vooruitstrevend, van orthodox naar vrijzinnig.

Tussen de hoofdstukken van dit boekje vindt u portretten van de geïnterviewden, in woord en beeld. We geven van hen geen complete biografieën, en ook geen uitgebreide bibliografieën, maar beperken ons tot die elementen in hun leven en werk die voor ons reden waren hen voor een interview uit te nodigen. De auteur en de redactie bedanken de geïnterviewden hartelijk voor hun welwillende medewerking en inspirerende bijdrage!

Goede gesprekken gewenst!

Met deze verzameling hoofdstukken hopen wij u inspirerend materiaal te bieden voor een gesprek over de rol van religie en geloven in het publieke domein, over levensbeschouwing

in de politiek en over de rol van levensbeschouwing in uw eigen leven – wat inspireert u? blijft dat beperkt tot uw privé-leven of heeft het ook maatschappelijke en politieke consequenties? Gespreksvragen aan het slot van elk hoofdstuk zullen u verder uitdagen hier meer in detail op te antwoorden.

SOPHIE VAN BIJSTERVELD

Prof. dr. mr. S.C. van Bijsterveld (1960) is sinds 2010 bijzonder hoogleraar Religie, staat en samenleving aan de Tilburg University. Zij studeerde Nederlands Recht en promoveerde in 1988 op de verhouding tussen kerk en staat. Sinds 2007 is zij lid van de Eerste Kamer voor het CDA. In augustus 2013 hield zij een toespraak bij de opening van het academisch jaar van de PThU, getiteld 'Religie, Staat en Samenleving. Kerken en christendom in de samenleving van vandaag'. Eind 2013 verscheen *200 jaar Koninkrijk: Religie, staat en samenleving*, dat zij redigeerde met Richard Steenvoorde. Van Bijsterveld is zelf ook in het publieke domein te vinden, op haar blog www.sophievanbijsterveld.nl.

Kort voor het interview voor dit boekje had Sophie van Bijsterveld bij *De wereld draait door* het gesprek tussen Adriaan van Dis en Simon Schama gezien, over Schama's boek *De geschiedenis van de Joden*. 'Wij danken onze vrije dag aan de Joden en hun sabbat. Uitstekend dat Schama dat voor een breed publiek helder verwoordde. De zondagsrust wordt nog wel eens gezien als een benepen christelijk dingetje. Maar een werkelijkse rustdag, die in principe gemeenschappelijk is, dient een breder belang. Het is een belangrijke sociale verworvenheid.'

'Als samenleving zijn we schatplichtig aan het chris-

tendom, zowel gelovigen als niet-gelovigen. De verworvenheden van de westerse samenleving zijn binnen het christendom tot ontwikkeling gekomen. Frits Bolkestein heeft bijvoorbeeld ooit gezegd dat ontwikkelingshulp de vertaling is van het Bijbelse gebod van naastenliefde. Vrijheid van godsdienst wordt door sommigen gezien als een privilege voor gelovigen. Dat is onzin, het is voor iedereen van belang. Historisch bood het juist vrijheid tegen de meerderheidsgodsdienst. Er mag wel wat meer aandacht zijn voor de inbreng van het christendom in onze cultuur, zonder het jodendom en de islam uit te sluiten. Die inbreng is veel breder dan de simplistische opvatting die velen tegenwoordig van het christendom hebben. Sowieso is er weinig tolerantie voor religie in onze samenleving.

Het is heel belangrijk dat de hoofdlijnen van het geloof levend en begrepen worden gehouden. Daar zijn de kerken, met hun gelovigen verantwoordelijk voor. We moeten de simplistische tegenstelling, tussen religieus en seculier te boven komen. Dat vraagt om een voortdurende uitwisseling met

de postreligieuze, postseculiere samenleving. Religie is daar nu eenmaal een onderdeel van. Dus laten we openstaan voor elkaars visies. Zoals mensen ook buiten religieuze stromingen om proberen hun eigen overtuigingen aan te passen aan de wereld waarin ze leven, is dat binnen religie niet anders, dat is een discussie die al honderden, ja al duizenden jaren speelt.

Een traditie als het christendom is op vele plaatsen en onder vele omstandigheden waardevol gebleken. Het is een traditie die ons veel te zeggen en te bieden heeft – ik durf wel te zeggen: ook aan niet-gelovigen.'

'Doordat de waarden in de samenleving in dertig jaar zo zijn veranderd, is de meerderheidsovertuiging over allerlei thema's veel verder af komen te staan van de minderheidsovertuiging. Voorheen was er ruimte voor uitzonderingen, nu brengt men veel minder makkelijk begrip op voor "afwijkende" overtuigingen, of ze nu christelijk zijn of islamitisch, en of religie nu wel of niet uit de samenleving verdwijnt.'

1. Welkom in het publieke domein!

Het publieke domein, wat is dat eigenlijk? Het is die ruimte in de samenleving die voor iedereen toegankelijk is, de ruimte die zich uitstrekt tussen thuis, werk en overheid. In die ruimte gebeurt van alles: mensen vormen er verenigingen, doen iets voor hun buurt of zetten zich in voor een goed doel, en ze gaan er met elkaar in gesprek, in een direct contact of via de (oude en nieuwe) media. Maar ook het onderwijs en de zorg, scholen en ziekenhuizen staan in dat publieke domein. Verder kun je de cultuur (theaters, bioscopen, concertzalen en bibliotheken) ertoe rekenen. En last but not least staan ook kerken in die publieke ruimte. En daar wordt het voor ons interessant, want de plaats die religie en geloven in dat publieke domein (mogen) innemen, is de laatste tijd steeds vaker onderwerp van discussie. In dit eerste hoofdstuk schetsen we het kader van deze discussie en enkele recente ontwikkelingen.

Scheiding kerk en staat

In die discussie duikt stevast het begrip ‘scheiding van kerk en staat’ op. Ruard Ganzevoort legt uit wat het inhoudt en hoe het samenhangt met andere begrippen.

‘De scheiding van kerk en staat is een idee dat op een paar manieren concreet wordt gemaakt. Ten eerste door een van de grondrechten van onze samenleving, de vrijheid van godsdienst – die ik trouwens breder zie, als vrijheid van levensovertuiging. Dit grondrecht houdt in dat de staat afblijft van het geweten en van de overtuiging van haar burgers.

Ten tweede door de neutraliteit van de overheid. Daar zijn drie varianten van: 1 - de overheid is inhoudelijk geheel neutraal, doet niets met religie. Dat is het Franse model, voor de Franse overheid bestaat religie niet. Dan krijg je bijvoorbeeld verplicht openbaar onderwijs; 2 - de overheid heeft geen voorkeur, alle overtuigingen zijn haar even lief, dat is meer het Nederlandse model. Daarin staat de overheid elke stroming bijvoorbeeld toe eigen scholen op te richten; 3 - de staat is 'compenserend neutraal', dat wil zeggen ondersteunt kwetsbare groepen. Dat luistert nauw, want voor je het weet is de staat niet meer neutraal in de tweede betekenis. Dit wordt vaak verhelderd met het voorbeeld van extra ondersteuning voor de Friese taal, maar je kunt ook denken aan steun die de gemeente Amsterdam gaf aan bepaalde moskeeën, omdat die een functie hadden in de ondersteuning van kwetsbare bevolkingsgroepen – maar dan kom je wel dicht bij een grens, want waarom de ene moskee wel en de andere niet, dat is tamelijk tricky.

En tot slot wordt de scheiding van kerk en staat concreet gemaakt door de scheiding van kerk en staat in engere zin: zowel kerk als overheid bemoeien zich niet met het bestuur en de organisatie van de ander. Dus: de overheid bemoeit zich niet met de interne politiek van kerken, en de kerk bemoeit zich niet met partijpolitiek – in principe, want in de praktijk zie je dat de overheid wel degelijk stuurt op levensbeschouwelijk terrein, maar terughoudend en indirect.'

In de volgende hoofdstukken zullen thema's aan de orde komen waarover in de samenleving discussie ontstaat, juist doordat dit 'terughoudend en indirect sturen' op grenzen botst. Vermeldenswaard is alvast deze uitspraak van Ahmed Marcouch: 'Ik ben een fanatieke, fundamentalistische aanhanger van de scheiding van kerk en staat!'

Botsende grondrechten

Zoals het principe van de scheiding van kerk en staat in concrete situaties soms discussie oproept, zo kan ook het grondrecht van de vrijheid van godsdienst soms botsen met een